

Bohdan Zilynskyj

Jedním z témat, která byla na naší konferenci zmíněna zatím jen v nevelké míře, ačkoli musí být také brána v potaz, je otázka povědomí a využití historické tradice jiných národů v české kultuře 19. století. Zpracování této problematiky jsme zatím velmi mnoho dlužni, ať už jde o národy bezprostředně sousedící s českým jazykovým územím, nebo o národy vzdálenější. Rád bych zde uvedl aspoň několik slov o velmi zajímavé otázce pronikání ukrajinské historické tradice do českého prostředí, jak je můžeme zachytit v soudobé krásné literatuře. Je štěstí, že se lze v této věci opřít o materiálově bohaté studie akademika Jiřího Horáka, který se danou problematikou úspěšně zabýval. Doplněním materiálu shromážděného v jeho pracích a novým kladením otázek lze však pokročit dále.

Období 40.-80. let 19. století je překvapivě bohaté na adaptace ukrajinských látek v české literatuře, zejména poezii. Ostatní literární odvětví zůstala v této věci výrazně pozadu. Důvodem byla jistě struktura zdrojů, ze kterých čeští spisovatelé své znalosti ukrajinských dějin čerpali. Vedle ukrajinské lidové slovesnosti, jejíž popularita byla od dob Čelakovského překvapivě velká, tu mnoho znamenala zvláště z hlediska poznání historických reálií literární zpracování polská a ruská, ve své době velmi hojná a s oblibou překládaná do češtiny. Zde už samozřejmě přistupovala jinonárodní /tj. neukrajinská/ tendence výkladu jednotlivých událostí, a české prostředí tak dostávalo pozoruhodný konglomerát různě přesných zpráv, které bylo těžko sestavit do uceleného a jednoznačného obrazu.

Pokusy o české zpracování ukrajinských látek měly různorodý rozsah i kvalitu. Ve zmíněném období 40.-80. let můžeme sledovat jejich početní vzrůst, jistě související se zvětšo-

váním počtu literátů, pokoušejících se o uplatnění, i s přibýváním beletristických časopisů. Proto snad lze největší množství zpracování ukrajinských látek postihnout v 70. a 80. letech, ač už se tehdy ozývaly hlasy, že jde vlastně o témata obehnaná a že další tvorba podobných ohlasů nemá smysl. Početní vzrůst zpracování ukrajinských látek nešel však ruku v ruce se zvyšováním jejich literární kvality. Navíc jen výjimečně se někteří z autorů pokusili o vytvoření rozsáhlejších skladeb. Zůstávalo většinou u drobných obrázků - historicky nijak přesně zařaditelných - stojících často na pomezí překladu a parafráze lidové slovesnosti.

Ponechme však stranou bohatou skupinu ohlasů, ovlivněných pouze nebo především touto folklórní tradicí, a věnujme se dílům, která mají bližší vztah ke konkrétní historické realitě.

V českých literárních zpracováních ukrajinských historických témat figuruje prakticky jediný tematický soubor. Jsou jím dějiny ukrajinského kozáctva, epizody jeho rozvoje mezi polovinou 16. a 18. století. Toto zhruba dvoustleté období nebylo však prakticky nikdy pojímáno jako celek, uvnitř časově dynamizovaný. Pozornost českých básníků se soustředila buď na jakési mimočasové pojímání základních rysů dané společenské a vojenské organizace, nebo na drobné výseky. Zcela zjevně se dostala do středu zájmu osobnost hejtmana Ivana Mazepy a neúspěch jeho separatistických snah na počátku 18. století.

Tento jev sám o sobě si zaslouží zhodnocení, neboť se zdá, že v polských ani ruských zpracováních ukrajinské tematiky mazepovské období tak významnou a vše ostatní zastíňující roli nehrálo. Oproti tomu celkem stranou zájmu českých básníků stála např. postava Bohdana Chmelnyckého a problematika spojení Ukrajiny s Ruskem v roce 1654, nebo protipolská hajdamácká povstání 18. století, tedy témata vícekrát zpracovaná ruskými, resp. polskými autory. Můžeme tedy snad konstatovat specifický přístup českého prostředí k ukrajinským historickým motivům, řídící se bezpochyby vnitřními příčinami a potřebami přijímajícího prostředí.

Pokusíme-li se zhodnotit kvalitu českých zpracování zlomků ukrajinské historické tradice, zjišťujeme, že autorům scházelo širší přehled o logice vývoje tohoto pozoruhodného společenského útvaru a o jeho sepětí se životem a dějinami Ukrajiny jako celku. Naprosto pak chyběla představa o obsahu století ukrajinských dějin, které následovalo po zániku kozáctva. Snad zde ani nebylo jasnější vědomí o existenci těchto dějin a dalším rozvoji příslušného národního celku. Tato skutečnost je dokladem jisté odtrženosti znovu a znovu vytvářeného a sympatií zahrnovaného obrazu kozácké minulosti od vědomí o současné existenci ukrajinského národa a dalších možných perspektivách jeho vývoje.

Můžeme hovořit o jisté disproporci v nazírání ukrajinských dějin. Určitý historický fenomén je vytržen z širších časových a věcných souvislostí a v této podobě předkládán českému čtenáři, často s aktualizací tendencí různého charakteru. Fenomén kozáctva je nadřazen celkové vizi dějin ukrajinského národa a úvahám o jeho místu v rámci současného Slovanstva. Nejde tu tedy o využití ani chápání cizí státní nebo národní tradice, ale pouze určitého jejího prvku, jakési dílčí tradice. Ta byla v českém prostředí chápána nejspíše jako dlouhodobé národně-obranné hnutí, hrdinsky a v podstatě úspěšně se vyrovnávající s vnějším nepřítelem. Nezáleželo ani tak na konkrétním národním charakteru kozáctva, jako spíše na jeho činu, chápaném ovšem jako čin minulý, historický. Zde je jasně vidět rozpor ve způsobu souběžného nazírání a využívání ukrajinských a jihoslovanských látek. V případě jihoslovanských motivů vědomí trvajících zápasu příslušných národních celků českému prostředí samozřejmě nescházelo a literárně zpracované historické prvky měly jasný aktualizací význam, zejména ve 2. polovině 70. let 19. století.

Pro vysvětlení obliby prokazované fenoménu kozáctva v české literatuře 19. století nemusíme chodit příliš daleko. Je jasně patrné, že v českém prostředí tyto motivy evokovaly vzpomínky na husitské období českých dějin. V rámci hledání různých evropských paralel pro husitství byla obě zmíněná společenská hnutí často kladena do jedné roviny a přímo byla hledána jejich časová návaznost. Právě v Palackého Dějinách

byla poprvé podrobena vědeckému zkoumání teze o spojitosti obou hnutí, jejich blízkých znacích a tvářnosti vzájemné historické vazby. Palacký v této souvislosti uvažoval o roli husitského hejtmana, pocházejícího z ukrajinské Volyně - Fridricha z Ostrohu. Tomu byla postupně přiřčena historická úloha přenesení husitské ideje z Čech do východoevropských stepí. Tento názor, který vyvolal pozornost i v soudobé ruské žurnalistice, v Čechách rychle zevšeobecněl a poměrně brzy byl i poeticky ilustrován v jedné z básní Rudolfa Mayera. Později bezpochyby ovlivnil velkou část českých literárních prací s kozáckou tematikou, i když při jejich tvorbě spolupůsobily i jiné prvky. Nalezení společné dějinné vazby obou hnutí /a to přes existenci velké časové mezery, která je dělila/ se tak projevilo v celé řadě dalších literárních prací.

Uvedl bych alespoň jeden doklad pro takovéto literární ztotožnění husitství a kozáckého období. V posledním svazku Hurbanova česko-slovenského almanachu Nitra otiskl na konci 70. let Rudolf Pokorný básně Hetmanův sen. Jde o nepřiliš originální zpracování motivu rozporu mezi slavnou minulostí a problematickou současností, viděného a komentovaného současníkem oné slavné minulosti - v tomto případě kozáckým hetmanem. Uvedená básně nebyla v dané podobě pojata do žádné z Pokorného sbírek. Autor se nakonec rozhodl pozměnit obsah a zvýraznit tendenci, která měla být čtenáři postavena před oči. Proto byla nakonec ve sbírce Pod českým nebem otištěna básně Husita, námětově i zpracováním téměř totožná, jejímž hrdinou ovšem není hejtman kozácký, ale husitský. Postačilo pozměnit hlavní dobové reálie, výsledný dojem obou literárních prací je však stejný. Pro českého čtenáře byla jistě srozumitelnější a jednoznačnější varianta husitská. V každém případě jednoznačné je Pokorného ztotožnění obou historických fenoménů v jejich národním, válečně obranném významu. Faktor náboženský ustupuje zcela do pozadí, ačkoli při srovnávání obou historických situací nalezneme i zde podobné skutečnosti.

Od počátku 90. let 19. století v souvislosti s přeměnami v české společnosti i literatuře zaniká další potřeba používání ukrajinské historické tradice v popsáném smyslu. Dějinný

paralelismus je od této doby hledán a využíván jinými silami - politickými seskupeními obou národů, která v rámci rakousko-uherské monarchie nakrátko uzavírala taktické spojení. To je už ovšem jiná kapitola. Zajímavé je, že i v této době nalezneme ojediněle literární ohlasy ukrajinské minulosti, resp. její kozácké složky, v dílech některých českých spisovatelů. Ve srovnání s předcházejícím obdobím jde ovšem o zřetelný pokles zájmu.

Je patrné, že další zkoumání výskytu ukrajinských látek v české literatuře má svůj smysl a může nám pomoci objasnit i leckteré rysy českého společenského a literárního vývoje v minulém století.

BIBLIOGRAFICKÁ POZNÁMKA

Základní orientaci poskytuje studie Jiřího Horáka *Prameny a ohlasy /1. a 2. část/,* přetištěná ve výboru Horákových prací *Z dějin literatur slovaných,* Praha 1948, s. 382-403. K dvěma dramatickým a jednomu prozaickému pokusu, které zůstaly v rámci příspěvku nezmiňeny, srov. v tomtéž výboru otištěné práce Fričova *dramata z dějin ukrajinských /s. 274-305/* a V. Beneše-Třebízského *Martin Puškar /s. 306-315/.* K historickému pozadí námi sledovaného jevu srov. vstupní stati ve sborníku *Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků /red. Orest Zilynskyj/,* Praha 1968.